

УДК 35.336.711.65

М. М. КОВАЛЕНКО

РИНКОВЕ САМОРЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРА ТА ПЕРШОЧЕРГОВІ НАПРЯМКИ ЙОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто питання співіснування державного регулювання та ринкового саморегулювання банківського сектора України. Запропоновано критерій щодо визначення межі ринкової саморегуляції. Визначено можливі передумови щодо її переміщення. Сформульовано основні напрямки подальшого розвитку ринкового саморегулювання у банківській сфері.

Ключові слова: ринкове саморегулювання, державне регулювання, банківська саморегульована організація, визначення межі ринкового саморегулювання.

The questions dealing with the co-existence of the state regulation and market self-regulation of Ukraine's banking sector have been considered. The criteria as to defining of the market self-regulation line have been offered. The possible preconditions as to its shift have been defined. The main directions of further development of the market self-regulation in the banking sphere have been enunciated.

Key words: market self-regulation, state regulation, banking self-regulatory organization, defining of the market self-regulation line.

Подальше підвищення стабільності вітчизняного банківського сектора, перехід на якісно новий рівень його функціонування можливі за умови розвитку системи саморегулювання банківської діяльності. У той же час банки є суспільним інститутом, що гарантує цілком надійні принципи роботи, проте вони не можуть повністю регулювати свою діяльність, замінюючи собою державний контроль, як це відбувається в деяких сферах економічних відносин. Існують функції, які держава повинна виконувати самостійно. За іншого випадку банківський сектор може навіть стати небезпечним для суспільства.

У світі нема країни, де б банківські установи регулювали свою діяльність самостійно. Завжди існують чітко визначені межі компетенції держави та самих банків. В Україні питання встановлення чітких норм саморегулювання банківського сектора залишається остаточно невизначеним.

Проблемі розмежування державного та ринкового регулювання банківського сектора приділялося багато уваги відомих вітчизняних учених. Зокрема, окремим теоретичним питанням гармонійного співіснування державного регулювання банківського сектора з ринковим саморегулюванням присвячено праці О. Барановського, А. Гальчинського, В. Гейця, О. Дзюблюка, В. Козюка, С. Лобозинської, І. Лютого, А. Мороза, М. Савлука, О. Хаб'юка. Проте суперечливість підходів та універсальних рекомендацій щодо принципів розмежування державного і ринкового регулювання банківського сектора та визначення напрямків розвитку банківського саморегулювання породжує необхідність подальших наукових пошуків у цій царині.

Метою статті є дослідження ринкового саморегулювання банківського сектора України та надання пропозицій щодо його подальшого розвитку.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: дослідити основи співіснування державного регулювання та ринкового саморегулювання економіки в цілому та банківського сектора зокрема; визначити форму саморегуляції та умовної межі між державним регулюванням і ринковим саморегулюванням банківського сектора в залежності від низки факторів; запропонувати першочергові шляхи подальшого розвитку банківського саморегулювання.

За весь час еволюційного розвитку методів впливу держави на розвиток економіки сучасна держава має у своєму арсеналі достатню їх кількість як прямого, так і непрямого (опосередкованого або ринкового) регулювання. Одним із критеріїв ефективності державного регулювання економіки поряд із якісним і працюючим законодавством та сформованою структурою органів виконавчої влади є спроможність держави впроваджувати свої рішення в життя та забезпечувати рівномірний вплив на діяльність кожного без винятку суб'єкта ринкових відношень.

Одним із таких суб'єктів виступає банківський сектор. Процес поглиблення ринкових відносин нерозривно пов'язаний зі зміцненням банківської системи. Значення банківського сектора економіки в Україні ні в чому не поступається реальному сектору. Якщо в країнах Заходу це обумовлено переходом від індустріального суспільства до постіндустріального, котре характеризується пріоритетом сфери послуг над сферою матеріального виробництва, то в Україні, крім цього, визначається ще тим, що банки – основна ланка ринкової інфраструктури, а формування інфраструктури є найважливішою умовою функціонування ринкової економіки. Будучи фінансовими посередниками між суб'єктами ринкових відносин, банки одночасно виступають безпосередніми учасниками ринку, що вимагає постійного пошуку засобів задоволення попиту й забезпечення відповідної пропозиції на ринку банківських послуг.

Внутрішні закони ринкових відносин (реалізація економічних інтересів суб'єктів господарювання, жорстокість конкурентної боротьби зі ступенем збільшення масштабів виробництва і обмеженості ресурсів) обумовили перетворення досконалої конкуренції в недосконалу. Розвиток типів недосконалої конкуренції, ускладнення взаємовідносин і накопичення протиріч у ринковій системі господарювання обумовили посилення державного впливу на економічні процеси. Виникла регульована ринкова економіка. Даний тип господарювання характеризується наявністю в економіці двох секторів – приватного та державного; і двох механізмів регулювання соціально-економічних процесів – ринкової саморегуляції та державного регулювання.

Ринкова саморегуляція і державне регулювання – два основні способи впливу на економіку, що впродовж багатьох століть розвиваються у світі та не лише взаємовиключають, а й доповнюють один одного.

Ринок як система господарювання має свої недоліки та переваги, що прямо та опосередковано витікають із особливостей функціонування її господарського механізму.

До переліку суттєвих недоліків, характерних для ринкової економіки, відносять такі:

- поступове послаблення і навіть свідомо ліквідація основного елемента ринкової системи господарювання – конкуренції, що призводить до втрати ринком здатності ефективного розподілу ресурсів;

- неспроможність забезпечити повної зайнятості населення;

- відсутність стабільного рівня цін, тобто перебування у стані постійного розкручування інфляційних процесів;

- брак матеріальних стимулів для виробництва тих товарів і послуг, які відносяться до так званих суспільних благ, що призводить до появи соціальних проблем – організація загальнодоступного медичного обслуговування, безкоштовної освіти, підтримка слабо захищених верств населення, розвиток культури, забезпечення охорони суспільного порядку, національної оборони тощо;

- існування високої диференціації в доходах населення [3, с. 100–102].

Для усунення вищевказаних недоліків країни з ринковою економікою проводять заходи, спрямовані на повне усунення цих недоліків чи часткове послаблення наслідків їх впливу. Наприклад, це застосування антимонопольного регулювання, створення структур працевлаштування та зайнятості, здійснення цілеспрямованої антиінфляційної політики, забезпечення виробництва суспільних благ унаслідок здійснення відповідної податкової політики, прогресивне оподаткування, безкоштовне медичне обслуговування тощо.

Як правило, до основних переваг ринкової економіки відносять насамперед її надзвичайну динамічність і здатність до саморегулювання. Завдяки цьому вона сприйнятлива до нововведень і здатна забезпечувати швидке та ефективне економічне зростання, у тому числі шляхом підприємницької активності населення. Ринкове господарство характеризує також висока здатність до ефективного розподілу ресурсів, до швидкої розробки та широкого впровадження конкурентоспроможних виробничих технологій. Нарешті, слід зазначити його живучість і пристосовність. Воно здатне координувати свою економічну діяльність без примусів з боку держави.

Аналізуючи межі державного регулювання банківського сектора в умовах ринкової економіки, не можна однозначно говорити про її ефективність. Це залежить від низки внутрішніх і зовнішніх факторів, конкретного часового періоду.

Якщо у країні складається надзвичайна ситуація, що вимагає мобілізації всіх фінансових ресурсів – відновлення економіки країни в результаті економічної кризи, стихійного лиха або війни, тоді для мобілізації всіх внутрішніх ресурсів держава повинна максимально підсилити своє регулювання банківського сектора. Так, держава підсилює пруденційний та інспекційний нагляд, збільшує питому вагу державних банків, тобто намагається максимізувати особисту участь у діяльності банківської системи, економічно стимулює виконання банками певних економічних завдань, а також кредитування визначених секторів економіки. Держава поживляє політичний і адміністративний вплив на діяльність окремих банків, банківських груп і банківської системи в цілому, а у виняткових випадках застосовує пряме директивне керування.

З часом прагнення державних органів підкорити інтереси банківської системи рішенням загальноекономічних завдань може мати негативні наслідки для банківської системи. Частково це відбувається через те, що мета досягнення найбільшої економічної ефективності в діяльності банку перестає бути головною і підмінюється виконанням завдань, спрямованих на рішення загальноекономічних проблем держави, котрі держава могла б вирішувати вже і без залучення банків.

При цьому держава найчастіше може нав'язувати банкам виконання неpritаманних їм функцій. Наприклад, при здійсненні валютного контролю, банки не лише зобов'язані наймати додатковий штат співробітників, виплачувати їм заробітну плату, обладнати відповідні приміщення й забезпечувати за банківський рахунок усіма необхідними супровідними програмами, але й частково виконувати завдання, властиві спеціальним державним органам [2].

Тому в умовах стабільного або прискореного розвитку національної економіки, при позитивній кон'юнктурі світових фінансових ринків, участь держави в регулюванні банківською системою більш доцільно звести до мінімуму та перейти на режим більшого впливу ринкової саморегуляції банківської системи.

Під терміном саморегулювання (self-regulation) розуміється накладення господарюючим суб'єктом на себе певних обмежень без якого-небудь зовнішнього примусу до цього. Тобто саморегулювання можна розуміти як регулювання певних ринків і сфер бізнесу самими економічними агентами, без втручання держави.

Якщо розглядати саморегулювання в координатах “вільний ринок” – “державне регулювання”, то, на відміну від вільного ринку, саморегулювання припускає встановлення певних формалізованих “правил гри” для учасників того чи іншого сектора ринку. Під формалізованими правилами розуміються ті, які зафіксовані у вигляді конкретних документів і включають санкції за порушення цих правил, механізми розв'язання конфліктів між учасниками ринку, які певною мірою обмежують волю економічних агентів. З іншого боку, і встановлення “правил гри”, і розв'язання конфліктів здійснюється самими учасниками ринку без прямого втручання держави. Із цією метою створюються спеціальні організаційні структури – організації саморегулювання, яким і делегуються певні повноваження й частина прав економічних агентів.

Іншими словами, формується тристороння структура управління господарською діяльністю. Третьою стороною виступають спеціальні організації, створені й контрольовані самими учасниками ринку. Правила саморегулювання не суперечать формальним нормам, створених державою і є легітимними [1].

У всіх розвинених країнах організоване саморегулювання є невід'ємною частиною загального процесу регулювання підприємництва. При цьому наявність кількох саморегульованих організацій (СРО) у кожній галузі забезпечує свободу волевиявлення учасників ринку, які матимуть можливість підтвердити ефективність діяльності СРО власним вибором [6].

В Україні на даний час діє п'ять банківських СРО, котрі зайняли для себе певні ніші та є дуже важливими інфраструктурними інститутами для забезпечення функціонування та розвитку банківського ринку. Таблиця демонструє основні завдання діяльності кожної з них [2].

Таблиця

Завдання діяльності банківських саморегульованих організацій України

<i>Основні завдання діяльності банківських СРО</i>	<i>Асоціація українських банків (107 банків)</i>	<i>Український Кредитно-Банківський Союз (69 банків)</i>	<i>Форум провідних міжнародних фінансових інститутів (17 банків)</i>	<i>Українська національна іпотечна асоціація (19 банків)</i>	<i>Українська міжбанківська асоціація членів платіжних систем "ЄМА" (48 банків)</i>
Захист прав та інтересів членів асоціації	+	+	+	+	+
Координація роботи у сфері спільних інтересів	+	+	+	+	+
Співпраця з владою у правовій сфері	+	+	+	+	+
Підвищення кваліфікації кадрів асоціації	+	+	+	+	+
Підготовка інформаційних матеріалів	+	+	+	+	+
Поширення західного досвіду розвитку	-	-	+	-	-
Розробка інструментів іпотечного ринку	-	-	-	+	-
Координація розвитку ринку платіжних карт	-	-	-	-	+

* у рамках своєї спеціалізації

Перелік вищевказаних завдань щодо координації роботи у сфері спільних інтересів, на наш погляд, було б доцільно розширити за рахунок такого:

- розроблення єдиних обов’язкових правил поведінки банків на ринку банківських послуг;
- розроблення та впровадження у практику стандартів корпоративного управління та внутрішнього контролю в банках.

Саме завдання, що стоять перед СРО, можуть стати критерієм визначення межі ринкового саморегулювання для банківського сектора. Передача певних завдань державних регуляторів банківським СРО, якими є банківські асоціації, союзи тощо, буде свідчити про переміщення межі в бік посилення чи послаблення ринкового саморегулювання (рис. 1). Причому площа секторів регулювання залежить від низки факторів, основними з яких є такі:

- рівень розвитку національної економіки й банківського сектора;
- наявність або відсутність кризових явищ в економіці;
- концепція регулювання, що визначає його мету й форми;

- рівень функціональної незалежності та ступінь координації діяльності державних регуляторів і СРО між собою;
- величина часу, необхідного для досягнення поставлених цілей або рішення конкретних завдань;
- наявність і ступінь розвиненості СРО.

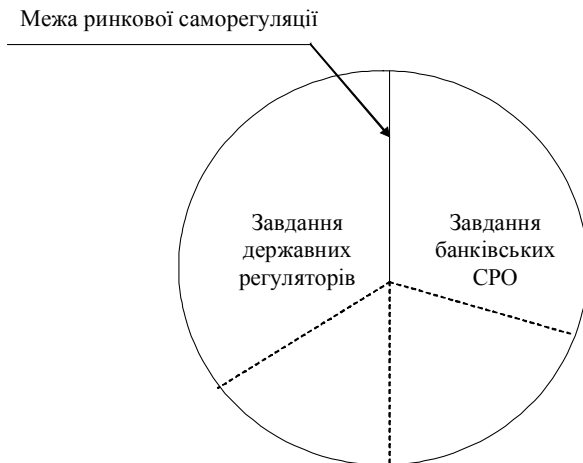

Рис. 1. Структура регулювання діяльності банків в умовах ринкової економіки

Як вважає С. Лобозинська, на етапі формування в Україні інституційного середовища ринкової економіки необхідно дотримуватися саме жорсткого державного регулювання банківського сектора зі зверненням особливої уваги на обмеження ризиків банківської діяльності. І тільки після закладання основ розвитку інституційного середовища повинно відбуватися послаблення норм державного регулювання банківництва [5, с. 188].

В якості подальшого розвитку загального інституційного середовища регулювання банківського сектора необхідно проводити поступове посилення банківського саморегулювання як його складової частини. І цьому могло б сприяти надання банківським союзам та асоціаціям статусу саморегульованих організацій з визначенням меж їх діяльності, що повинно знайти своє відображення в Законі України “Про банки і банківську діяльність”. Потрібно конкретно вказати права і зобов’язання банківських СРО, принципи їх взаємодії з держорганами, а також прописати статус документів та положень, які ними приймаються.

Крім цього, для підвищення ефективності взаємодії державних органів регулювання – уповноваженого державного регулятора банківського сектора, яким у першу чергу виступає Національний банк України, та інших державних органів, які опосередковано впливають на банківський сектор, з усіма діючими СРО, було доцільно створити об’єднану асоціацію, до якої вони входили на основі юридичної незалежності (рис. 2).

Рис. 2. Схема взаємовідносин суб'єктів регулювання банківського сектора України

У той же час, треба мати на увазі, що гіпотетично існує реальна можливість перетворення банківських СРО, а тим більше Об'єднаної асоціації на закриту монополію, яка може стати захищеною від конкуренції за допомогою різних юридичних обмежень, внутрішніх положень.

На наш погляд, СРО банківської сфери в жодному разі не повинні отримувати від держави завдань, що стосуються банківського надзору. По-перше, це може привести до утворення активної меншості, яка у своїх групових інтересах одержує право контролювати своїх членів, приймати рішення про проведення інспекційних перевірок, розпоряджатися інформацією про діяльність членів організації з певною користю для себе. І по-друге, надання банківським СРО функцій нагляду суперечить одному із головних завдань таких організацій – захисту прав та інтересів їх членів у взаємовідносинах з органами державної влади та управління, органами місцевого самоврядування.

Саморегулювання діяльності банків повинно передбачати значне посилення ролі ринкової дисципліни, коли учасники банківського ринку добровільно або під загрозою банкрутства втрати ділової репутації та іміджу будуть додержуватися певних стандартів якості, установлених самими банками. У цьому зв'язку особливого значення набуває підвищення професіоналізму топ-менеджменту банків, залучення до роботи незалежних фахівців з метою визначення об'єктивних експертних оцінок діяльності банків. Підвищення професіоналізму керівників банків у свою чергу дозволить більш ефективно організувати процес обговорення й узгодження органів державного регулювання з банківським співтовариством ключових рішень, що стосуються діяльності банківського сектора.

Практична діяльність банківських СРО повинна бути значно розширена, у тому числі в частині надання банкам методологічної допомоги, формування професійних стандартів здійснення банківської діяльності та підвищення її культури,

створення системи позасудового вирішення спорів, що виникають між банками та їх клієнтами, участі в реалізації підвищення фінансової грамотності населення.

В умовах вкрай незадовільного сучасного стану вітчизняного банківського сектору банківські СРО повинні залучатися до формування й апробації ефективних ініціатив і пропозицій з подолання кризової ситуації на ринку банківських послуг. Сприяння розширенню обсягів інвестування та зміцненню ресурсної бази вітчизняної банківської системи, розвитку ефективної конкуренції на ринку банківських послуг і підвищенню конкурентоспроможності банківського сектора повинно стати пріоритетними напрямками роботи українських банківських СРО. Заслуговує на увагу активізація співробітництва з міжнародними банківськими організаціями в напрямку залучення вітчизняного банківського сектора до міжнародних програм із підтримки суб'єктів малого і середнього бізнесу, підвищенню енергоефективності, захисту навколишнього довкілля.

Саморегулювання банківського сектора повинно стати ефективним механізмом, що доповняв би державне втручання в діяльність банків. На сьогодні для вітчизняного банківництва залишається актуальним значний ступінь саме державного регулювання, з одночасним розвитком саморегулювання як механізму, котрий доповнює, а іноді і замінює втручання держави. Українці важливо провести удосконалення законодавчої бази щодо встановлення загальних законодавчих норм, які регламентують діяльність банківських СРО в рамках банківського та антимонопольного законодавства.

Література:

1. *Андреанов В. Д.* Эволюция основных концепций регулирования экономики от теории меркантилизма до теории саморегуляции (новая теория устойчивого развития) : ECOTECO – эффективное развитие экономики при помощи технологий, наносящих наименьший вред окружающей среде / В. Д. Андреанов. – Режим доступа : <http://www.ecoteco.ru/?id=985>
2. *Блащук Ю.* Соціальний капітал банківської системи / Ю. Блащук. – Режим доступа : http://banker.ua/bank_news/banks/2011/03/25/1180448472.
3. Государственное регулирование рыночной экономики : [учебник]. – изд. 2-е, перераб. и доп. / общ. ред. В. И. Кушлин. – М. : Изд-во РАГС, 2005. – 829 с.
4. *Лебедева М. Е.* Участие государства в формировании банковской системы страны / М. Е. Лебедева // Проблемы современной экономики. – 2008. – № 4 (28). – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2279>
5. *Лобозинська С. М.* Співвідношення державного регулювання та ринкового саморегулювання в процесі координації банківської системи / С. М. Лобозинська // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – Львів : НЛТУУ. – 2007. – Вип. 17.2. – С. 184–189.
6. *Олифер Г.* УКБС: “Закон про саморегулівні організації сприяє діалогу влади і бізнесу” : ЛІГА : Блоги. – Режим доступа : <http://blog.liga.net/user/golifer/article/6885.aspx>

Надійшла до редколегії 29.09.2011 р.